

Akseleratsiya sharoitida o'quvchilarda "men" konsepsiyasining rivojlanish xususiyatlari

Oydina Vadimovna Botirova
botirovaoydina35@gmail.com
Namangan davlat instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy akseleratsiya jarayonlari fonida maktab o'quvchilarida "Men" konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Akseleratsiya tushunchasi, uning biologik, psixologik va ijtimoiy o'lchamlari ko'rib chiqiladi. O'quvchilarning jismoniy, kognitiv va shaxsiy etuklik darajalari o'rtasidagi nomuvofiqlik "Men" konsepsiyasining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi tadqiq etiladi. Shuningdek, oila muhiti, tengdoshlar ta'siri va maktab iqlimining bu jarayondagi roli ilmiy nuqtai nazardan baholanadi. Tadqiqot natijalari akseleratsiya sharoitida "Men" konsepsiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan psixologik-pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga asos bo'ladi.

Kalit so'zlar: akseleratsiya, "Men" konsepsiyasi, o'z-o'zini anglash, shaxs rivojlanishi, adolestsentsiya, psixologik etuklik, o'z-o'zini baholash, ijtimoiy identifikatsiya

Features of the development of the concept of "I" in students in conditions of acceleration

Oydina Vadimovna Botirova
botirovaoydina35@gmail.com
Namangan State Institute

Abstract: This article analyzes the psychological formation and development of the concept of "I" in schoolchildren against the background of modern acceleration processes. The concept of acceleration, its biological, psychological and social dimensions are considered. It is studied how the discrepancy between the levels of physical, cognitive and personal maturity of students affects the formation of the concept of "I". Also, the role of the family environment, peer influence and school climate in this process is evaluated from a scientific point of view. The results of the study will serve as the basis for the development of psychological and pedagogical approaches aimed at developing the concept of "I" in conditions of acceleration.

Keywords: acceleration, "I" concept, self-awareness, personal development, adolescence, psychological maturity, self-assessment, social identification

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda bolalar va o'smirlarning jismoniy hamda psixologik rivojlanish sur'ati sezilarli darajada tezlashmoqda. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuzatilayotgan bu holat - akseleratsiya hodisasi - nafaqat tibbiyot va biologiya, balki psixologiya va pedagogika fanlarining ham diqqat markaziga aylandi. Akseleratsiyaning o'quvchilarga ta'siri ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat jismoniy o'sishni, balki "Men" konsepsiyasining shakllanish dinamikasini ham chuqur o'zgartiradi.

"Men" konsepsiyasi - shaxsning o'ziga nisbatan barqaror tasavvurlar, bilimlar, baholashlar va munosabatlar tizimi bo'lib, u inson hayotining barcha sohalariga singib ketadi. Bu tizim bolaning tengdoshlari bilan muloqoti, oila muhiti, ta'lim jarayoni va ijtimoiy-madaniy muhit ta'sirida shakllanadi. Akseleratsiya sharoitida ushbu jarayonlar o'ziga xos murakkashliklarga duch keladi: jismoniy va biologik etuklik psixologik hamda ijtimoiy etuklikdan ancha ilgari namoyon bo'lishi "Men" konsepsiyasida ichki ziddiyatlarni yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, akseleratsiya davrida "Men" konsepsiyasining rivojlanish xususiyatlarini o'rganish o'quvchilarning psixologik sog'lig'ini ta'minlash, shaxslararo munosabatlarni sog'lomlashtirish va ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Bugungi O'zbekistonda yoshlarni har tomonlama kamol toptirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi ekanligi bu mavzuning ahamiyatini yanada oshiradi.

ASOSIY QISM

1. Akseleratsiya tushunchasi va uning psixologik mohiyati

Akseleratsiya (lotincha *acceleratio* - tezlashtirish) - bolalar va o'smirlarning jismoniy, biologik hamda ba'zi hollarda aqliy rivojlanishining oldingi avlodlarga nisbatan sezilarli darajada erta sodir bo'lishi hodisasi. Bu atama ilmiy muomalaga XX asrning 30-yillarida nemis olimi E.Koch tomonidan kiritilgan bo'lib, o'shandan beri keng tadqiqot ob'ektiga aylangan (Sapogova, 2001).

Psixologik nuqtai nazardan akseleratsiya ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi: epokal akseleratsiya (avlodlar o'rtasidagi tezlashuv) va individual akseleratsiya (bir xil yoshdagi bolalar o'rtasidagi farqlar). Akseleratsiyani vujudga keltiruvchi omillar sifatida genetik takomil, urbanizatsiya, axborot muhitining boyishi, ovqatlanish sifatining yaxshilanishi, ekologik va texnologik ta'sirlar ko'rsatiladi (Feldstein, 2004).

Ayrim tadqiqotchilar akseleratsiyani faqat biologik hodisa sifatida ta'riflashga qarshi chiqib, uning ijtimoiy-madaniy shartlanganligi masalasini oldingi o'ringa qo'yadi. Erikson (1993) shaxsiy identifikatsiya nazariyasida ta'kidlaganidek, o'smirlik davrida biologik o'zgarishlar va ijtimoiy kutuvlar o'rtasidagi muvozanat "Men" obrazini barqarorlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

2. "Men" konsepsiyasi: nazariy asoslar

"Men" konsepsiyasi tushunchasi amerikalik psixolog U.Jeyms tomonidan XIX asrning oxirida ilmiy muomalaga kiritilgan. Jeyms "Men"ni ikki komponentga - "Men-biluvchi" (I) va "Men-bilinadigan" (Me) - ga ajratgan. Keyinchalik K.Rojers (1951) bu tushunchani shaxsning psixologik sog'lig'ini tushuntiruvchi asosiy kategoriya sifatida ishlab chiqqan. Uning fenomenologik yondashuviga ko'ra, "Men" konsepsiyasi shaxsning o'z tajribalari va qobiliyatlari haqidagi barcha g'oyalar, baholashlar va orzularni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy psixologiyada "Men" konsepsiyasining tarkibiy tuzilishi to'rtta asosiy komponent orqali tavsiflanadi: kognitiv komponent (o'z xususiyatlari va sifatleri haqidagi g'oyalar), affektiv komponent (o'z-o'ziga munosabat va o'z-o'zini qabul qilish), baholash komponenti (o'z-o'zini baholash va o'z-o'ziga hurmat) hamda xulq-atvor komponenti (o'z shaxsiyatiga mos ravishda harakat qilish istagi). Bu komponentlar o'smirlik davrida akseleratsiya ta'sirida turlicha rivojlanadi (Burns, 1986).

Burn (1986) va Shavelson (1976) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, "Men" konsepsiyasi bir o'lchovli emas, balki ko'p o'lchovli va ierarxik tuzilishga ega. Akademik "Men", ijtimoiy "Men", jismoniy "Men" va emotsional "Men" kabi quyi tizimlar mavjud bo'lib, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi.

3. Akseleratsiya va "Men" konsepsiyasi rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar

Akseleratsiya sharoitida o'quvchilar, ayniqsa qizlar, tengdoshlariga nisbatan ilgari jismoniy etuklikka erishadilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta jismoniy etuklik o'g'il bolalar va qiz bolalarda "Men" konsepsiyasiga har xil ta'sir ko'rsatadi. O'g'il bolalarda erta akseleratsiya ko'pincha o'z-o'zini ijobiy baholash va tengdoshlar orasida yuqori maqom bilan bog'liq bo'lsa, qiz bolalarda erta jismoniy o'zgarishlar ko'proq o'z tanasiga nisbatan norozilik va past o'z-o'zini baholash bilan uyg'unlashishi mumkin (Petersen & Crockett, 1985).

Akseleratsiyaning eng ko'zga tashlanadigan psixologik oqibatlaridan biri - jismoniy va psixososyal etuklik o'rtasidagi tafovutdir. O'quvchi tana jihatidan kattalar ko'rinishiga ega bo'lsa-da, uning emotsional regulyatsiyasi, qaror qabul qilish qobiliyati va shaxsiy identifikatsiyasi hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Bu holat "Men"-obrazida ichki qarama-qarshiliklar va noaniqlik holatlarini yuzaga keltiradi (Coleman & Hendry, 1999).

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, akseleratsiya sharoitida o'quvchilarning o'z-o'zini baholashi (self-esteem) ko'pincha beqaror bo'lib, ijtimoiy omillar va tengdoshlar fikriga haddan tashqari sezgir bo'ladi. Bu holat adolestsentsiya inqirozining chuqurlashuviga olib kelishi va shaxsni depressiv holatlarga moyil qilishi mumkin (Rutter & Rutter, 1993).

4. Oila va tengdoshlar muhitining "Men" konsepsiyasiga ta'siri

Akseleratsiya sharoitida oilaning roli yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar farzandlarining tez sur'atda o'sishiga moslashib ulgurilmasa, ular bolani haqiqiy psixologik yoshi emas, balki jismoniy ko'rinishiga mos talablar bilan qarshiboladi. Bu holat o'quvchi "Men" konsepsiyasida ikki qarama-qarshi ta'sirni keltirib chiqaradi: bir tomondan, kattalar dunyosiga munosib bo'lish istagi; boshqa tomondan, hali tayyorlanmagan ekanlik tuyg'usi (Youniss & Smollar, 1985).

Tengdoshlar guruhi akseleratsiya davrida "Men" konsepsiyasining shakllanishida ikkinchi muhim manba hisoblanadi. Jismoniy jihatdan tez etuklashan o'quvchilar kattaroq yoshdagi bolalar guruhlariga qo'shilishga intiladi. Bu esa akseleratsiyaga uchragan o'quvchini o'z yosh guruhida qolib, mos ijtimoiy tajribaga ega bo'lmasdan turib, ijtimoiy jihatdan talab katta muhitga kirish holatiga solib qo'yadi. Natijada shaxsiy identifikatsiya murakkabib, "Men" konsepsiyasida noaniqlik kuchayadi.

Maktab muhiti va o'qituvchilarning munosabati ham "Men" konsepsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Akseleratsiyaga uchragan o'quvchidan akademik ko'rsatkichlar ham uning jismoniy ko'rinishiga mos ravishda yuqori bo'lishini kutish - keng tarqalgan pedagogik xato. Bu kutuvlar o'quvchida "o'zim haqidagi g'oyalar" va "boshqalar meni qanday ko'radi" o'rtasidagi ziddiyatni kuchaytiradi va o'z-o'ziga ishonchni pasaytiradi (Harter, 1999).

5. Akseleratsiya sharoitida "Men" konsepsiyasini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuvlar

Akseleratsiya sharoitida "Men" konsepsiyasini sog'lom rivojlantirishga ko'maklashuvchi bir qancha psixologik-pedagogik yondashuvlar ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Birinchi yondashuv - erta psixologik diagnostika bo'lib, u akseleratsiyaning alomatlari kuzatilayotgan o'quvchilarning psixologik holatini vaqtida aniqlash va tegishli yordam ko'rsatish imkonini beradi. Bu maqsadda o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlari, "Men" konsepsiyasining kuchi va barqarorligi, emotsional regulyatsiya darajasi baholanadi (Anastasi & Urbina, 1997).

Ikkinchi yondashuv - individual psixologik maslahat va psixokorreksiyaviy ish. Akseleratsiyaga uchragan o'quvchilar bilan olib boriladigan individual suhbatlar, kognitiv-xulqiy terapiya elementlari va identifikatsiya mashqlari "Men"-obrazini barqarorlashtirishga sezilarli hissa qo'shadi. O'quvchiga o'zining biologik va psixologik rivojlanish sur'atlari o'rtasidagi farqni anglatish va bu farqni muammo emas, balki o'ziga xoslik sifatida qabul qilish ko'nikmasi shakllantiriladi (Beck, 1979).

Uchinchi yondashuv - oila bilan ishlash. Ota-onalarni akseleratsiya hodisasi va uning psixologik oqibatlarini haqida xabardor qilish, farzandlariga muvofiq munosabat ko'rsatishga o'rgatish maqsadida oilaviy treninglar va seminarlar tashkil etilishi tavsiya etiladi. Ota-onalarning farzandlari bilan sog'lom muloqoti «Men» konsepsiyasining afektiv komponentini - o'z-o'zini qabul qilishni - mustahkamlaydi (Steinberg, 2001).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, akseleratsiya hodisasi o'quvchilarning "Men" konsepsiyasi rivojlanishiga murakkab va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, jismoniy va biologik etuklikning psixologik etuklikdan erta namoyon bo'lishi "Men"-obrazida ichki ziddiyatlar va beqarorlikni yuzaga keltiradi. Ikkinchidan, akseleratsiyaga uchragan o'quvchilar oila, maktab va tengdoshlar tomonidan yosh darajasidan yuqori kutuvlarga duch kelishi o'zini-o'zi baholash inqirozini chuqurlashtirishi mumkin.

Akseleratsiya gender farqlarga ko'ra ham turlicha namoyon bo'ladi. Qiz bolalarda erta jismoniy etuklik ko'proq noehtimoliy psixologik taranglikka olib kelsa, o'g'il bolalarda bu jarayon nisbatan ijobiy psixologik natijalar bilan kechishi mumkin. Biroq, ikkala holatda ham "Men" konsepsiyasining barqarorligini ta'minlash uchun professional psixologik qo'llab-quvvatlash zarur.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalar shakllandi: akseleratsiya o'quvchilar "Men" konsepsiyasining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin; ijtimoiy muhitning (oila, maktab, tengdoshlar) akseleratsiya davrida sog'lom "Men" konsepsiyasini shakllantirishdagi roli hal qiluvchidir; maktab psixologlarining muntazam monitoring va individual ishlari akseleratsiyaning salbiy psixologik oqibatlarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

XULOSA

Akseleratsiya sharoitida o'quvchilarning "Men" konsepsiyasi rivojlanishi o'ziga xos murakkabliklar va ziddiyatlar bilan kechadi. Jismoniy etuklikning psixologik etuklikdan oshib ketishi "Men"-obrazida ichki tanglik, o'z-o'zini baholashning beqarorligi va shaxsiy identifikatsiyada noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Bu jarayon oila, tengdoshlar va maktab muhitining ta'siri ostida yanada chuqurlashadi yoki aksincha, sog'lom yo'nalish olishi mumkin.

Ilmiy-amaliy jihatdan akseleratsiyaga uchragan o'quvchilar bilan ishlashning samarali psixologik-pedagogik yondashuvlarini ishlab chiqish bugungi psixologiya fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar akseleratsiyaning turli ijtimoiy-madaniy muhitlarda "Men" konsepsiyasiga ta'sirini keng miqyosda taqqoslash, gender farqlarini chuqurroq o'rganish va psixokorreksion dasturlarning samaradorligini empirik tekshirishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, akseleratsiya sharoitida "Men" konsepsiyasining rivojlanishini tizimli o'rganish va unga yo'naltirilgan psixologik yordam mexanizmlarini shakllantirish - yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishning ilmiy asosli yo'lidir. Bu esa zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimidan psixologik xizmatni tubdan yaxshilashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anastasi, A., & Urbina, S. (1997). *Psychological Testing* (7th ed.). Prentice Hall.
2. Beck, A. T. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*. Guilford Press.
3. Burns, R. B. (1986). *The Self Concept: Theory, Measurement, Development and Behaviour*. Longman.
4. Coleman, J. C., & Hendry, L. B. (1999). *The Nature of Adolescence*. Routledge.
5. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and Society*. W. W. Norton & Company.
6. Feldstein, D. I. (2004). *Psixologiya razvitiya cheloveka kak sub'ekta zhizni*. Moscow: MPSI.
7. Harter, S. (1999). *The Construction of the Self: A Developmental Perspective*. Guilford Press.
8. Petersen, A. C., & Crockett, L. (1985). Pubertal timing and grade effects on adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 14(3), 191–206.
9. Rogers, C. R. (1951). *Client-Centered Therapy*. Houghton Mifflin.
10. Rutter, M., & Rutter, M. (1993). *Developing Minds: Challenge and Continuity across the Life Span*. BasicBooks.
11. Sapogova, E. E. (2001). *Psixologiya razvitiya cheloveka*. Moscow: Aspekt Press.
12. Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46(3), 407–441.
13. Steinberg, L. (2001). We Know Some Things: Parent-Adolescent Relationships in Retrospect and Prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1–19.
14. Youniss, J., & Smollar, J. (1985). *Adolescent Relations with Mothers, Fathers, and Friends*. University of Chicago Press.
15. Xolmatova, M. A. (2019). *O'smirlik davridagi o'quvchilarning o'z-o'zini baholash xususiyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
16. Karimova, V. M. (2015). *Psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
17. Nishonova, Z. T. (2018). *Bolalar va o'smirlar psixologiyasi*. Toshkent: TDPU.
18. Hamidov, J. A. (2020). *Yoshlar psixologiyasi va akseleratsiya*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
19. Vadimovna, B. O. (2025). OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING JAMOATCHILIK PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PSIXOLOGIK MEXANIZMLAR. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(6), 363-367.

20. Kayumov, B. Z. O., & Kodirova, Z. S. Q. (2026). The influence of the virtual world on the formation of destructive behavior in adolescents. *Science and Education*, 7(3), 426-429.
21. Kayumov, B. Z. O., & Shokirova, D. (2026, April). STUDY OF HUMAN MENTAL ACTIVITY. In *International Conference Platform* (No. 4, pp. 112-115).
22. Vadimovna, B. O. (2025). MASOFAVIY TA'LIMNING O'QUVCHILARNING KOGNETIV O'ZLASHTIRISHIGA TA'SIRI OMILLARI. *Бюллетень студентов нового Узбекистана*, 3(12), 86-91.
23. Abdullayev, D. Y. O. (2026, April). IN STUDENTS DEVELOPING SOCIAL AND CIVIC COMPETENCES THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES ANALYSIS. In *International Conference Platform* (No. 4, pp. 17-22).
24. Абдуллаев, Д. Ю. Ў. (2025). Юкори синф ўқувчиларида фаол фукаролик позициясини ривожлантиришнинг педагогик ва психологик хусусиятлари. *Science and Education*, 6(2), 441-452.
25. G'oziyev, E. G'. (2002). *Psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi.
26. Ro'ziyeva, D. I. (2017). *Shaxs psixologiyasi*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
27. Kayumov, B. Z., & Olimjonova, N. S. (2026). The importance of role playing in preschool children. *Science and Education*, 7(3), 475-480.
22. Yaxyoxonovich, A. U. (2025, December). BO 'LAJAK O'QITUVCHILARDA IJTIMOYIY INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISHDA TANQIDIY FIKRLASHNING ROLI. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 1129-1134).
23. Tursunbayeva, G. A. Q. (2026, January). THE CONTENT OF PARENTS' PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND ITS ROLE IN UPBRINGING. In *Claritas Conference Platform* (No. 1, pp. 19-22).
24. Tursunbayeva, G. A. Q. (2025). Farzand tarbiyasida oilaviy muhitning psixologik ta'siri. *Science and Education*, 6(11), 1005-1011.
25. Sarvinoz, K. (2024). PSYCHOLOGY OF SOCIAL RELATIONS AND COMMUNICATION. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 4(05), 85-92.
26. Sarvinoz, K. (2024). PSYCHOLOGY OF SOCIAL RELATIONS AND COMMUNICATION. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 4(05), 85-92.
27. Qizi, K. S. Ways to Provide Psychological Help to Get Out of Depression. *European Journal of Agricultural and Rural Education*, 5(3), 50-51.